

Dat de handelsactiviteiten intensiever werden, blijkt uit de oprichting van de waag in 1355 door de heer van Bergen op Zoom, Hendrik I van Boutersem. Goederen zwaarder dan 50 pond moesten in de waag gewogen worden. De heer van Bergen op Zoom verpachtte de exploitatie van de waag aan de meestbiedende. Dankzij het cijnsregister van de heren van Bergen uit 1359 weten we aan wie de kramen in de Lakenhal werden toebedeeld gedurende de Paas- en Koudemarkten van dat jaar. Overigens is dit de eerste vermelding van de Paas- en Koudemarkten.

In 1365 verleende heer Hendrik I het Groot Privilege aan Bergen op Zoom. Hierin stonden de rechten van de stad opgetekend, waaronder het recht om twee keer per jaar een vrije jaarmarkt te houden. Op Witte Donderdag werd de Paasmarkt officieel afgekondigd; de markt zelf begon enkele dagen na Pasen. Op Allerheiligen (1 november, later op de donderdag vóór Allerheiligen) werd de Koudemarkt afgekondigd en deze begon twee weken later. Hierdoor vinden we in sommige stukken ook de vermelding Sint-Maartensmarkt (11 november). Het waren nu vrije jaarmarkten met alle rechten die daaraan verbonden waren, waaronder vrijgeleide (*conductus*) en marktvrede. Dat wil zeggen dat de kooplieden vrij naar en van de markt in Bergen op Zoom konden reizen, zonder dat zij daarbij het risico liepen opgepakt te worden voor de schulden van een stadsgenoot, wat in de middeleeuwen gebruikelijk was. Ook de marktvrede was belangrijk. Overtredingen tijdens de jaarmarkt, zoals oplichting en zinloos geweld, werden streng bestraft, strenger dan normaal, want de marktvrede was immers verstoord.

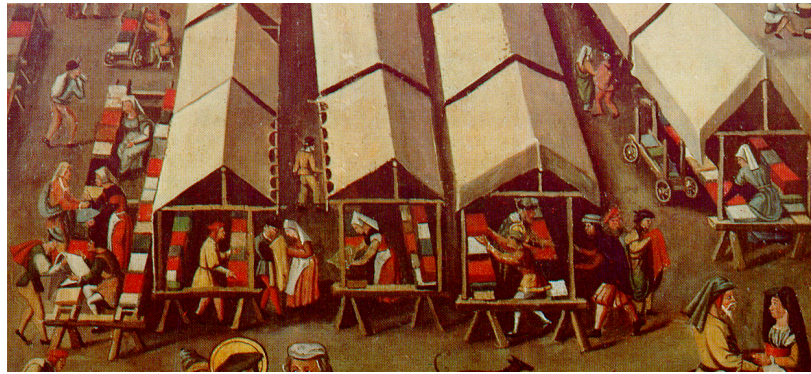
In 1395 kreeg Bergen op Zoom vrijdom van tol voor geheel Holland en Zeeland, evenals van de Brabantse tolleren. Deze privileges waren van enorm belang voor de ontwikkeling als handelsstad. Na de stadsbrand van 1397 stagneerde de economische groei van Bergen op Zoom tijdelijk. De inzinking duurde enkele decennia. De heer van Bergen op Zoom kwam zijn stad in deze moeilijke periode tegemoet door in 1399 de Lakenhal en de Wissel aan de Grote Markt tegen een kleine vergoeding over te dragen aan de stad. De Lakenhal was zwaar beschadigd en is pas na 1402 hersteld.

Aanvankelijk zag Antwerpen Bergen op Zoom nog als een lastige concurrent. Hier kwam in de loop van de vijftiende eeuw verandering in en beide steden begonnen steeds meer samen te werken. Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in 1473, toen beide steden schepen naar zee zonden om de koopvaarders te beschermen tegen piraterij. Steeds meer reglementen en keuren werden op elkaar afgestemd.

Elke Bergse jaarmarkt had een vrijdom van zes weken: twee weken om naar Bergen op Zoom te reizen, twee weken voor de jaarmarkt zelf en twee weken om weer naar huis te reizen of naar de volgende jaarmarkt. De jaarmarkt begon met drie of vier toondagen van de koopwaar, vervolgens een week voor de handel gevolgd door drie of vier dagen ten behoeve van betalingen of het maken van verdere overeenkomsten. Gedurende de toondagen was er ook gelegenheid om de nog openstaande schulden van de vorige jaarmarkt(en) te betalen.

De termijnen van de Bergse jaarmarkten sloten perfect aan op de twee jaarmarkten van Antwerpen. De vrijdom van de Bergse Paasmarkt eindigde wanneer die van de Antwerpse Pinkstermarkt begon en de Antwerpse Bamismarkt in oktober werd gevolgd door de Bergse Koudemarkt. Daarnaast sloten de jaarmarkten van Middelburg ook goed aan. Deze werden gedurende twee weken gehouden vanaf 15 februari en 25 juli. Deze combinatie van vrije jaarmarkten in de Scheldedelta maakte deze steden aantrekkelijk voor het internationale handelsverkeer in West-Europa. Het betekende een langdurige handelsvrijheid in dit gebied, al moest men er zich wel voor verplaatsen.

Door het tijdstip van de Koudemarkt aan het eind van de herfst liepen kooplieden en schippers het risico dat zij door slechte weersomstandigheden na afloop van de markt niet konden vertrekken. Om te voorkomen dat de kooplieden na afloop van de markt vrijdom konden worden opgepakt voor schulden van stadsgenoten verleende keizer Frederik III op 8 oktober 1488 aan Jan II van Glymes, heer van Bergen op Zoom, en zijn opvolgers het privilege om indien nodig de jaarmarkt te verlengen tot Kerstmis. De voornaamste plaatsen van handel waren de Grote Markt, met in het zuidoosten de Lakenhal, en de aangrenzende straten, de Vismarkt (eerst de Huidenmarkt genoemd en tegenwoordig het Sint-Catharinaplein) en wat later de Korenmarkt en de Nieuwmarkt. Daarnaast werd er gebruik gemaakt van stedelijke hallen en particuliere woningen die de kooplieden gehuurd of gekocht hadden.

Afb. 2. De lakenmarkt in s-Hertogenbosch (detail). Anoniem schilderij uit ca. 1500. Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch.

Groeiende belangstelling

De Bergse jaarmarkten trokken kooplieden uit heel Europa, afkomstig uit Engeland, Schotland, Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk, het Rijngebied (met name Keulen), de Duitse Hanzesteden (*Oosterlingen* genoemd), Neurenberg (Zuid-Duitsland) en uit de gehele Nederlanden. Kooplieden kwamen in persoon naar Bergen op Zoom, stuurden een zaakwaarnemer, of lieten zich ter plekke door iemand vertegenwoordigen. Dit laatste had als voordeel dat die persoon goed op de hoogte was van de lokale situatie en gebruiken.

Verschillende privileges werden door het Bergse stadsbestuur verleend aan steden, regio's en landen om het bezoek aan de Bergse jaarmarkten te bevorderen, zoals aan Brugge, de Duitse Hanze, de Zuid-Duitsers en de Engelsen. Het waren privileges als voldoende opslag en verkoopplaatsen of korting op het tarief van de Bergse waag. Engelse kooplieden konden hun goederen zelfs gratis laten wegen. Dit betekende minder inkomsten voor de heer van Bergen op Zoom, waarvoor de stad aan hem een jaarlijkse compensatie betaalde. Ook werden verschillende handelshuizen ter beschikking gesteld door het stadsbestuur.

Zowel Antwerpen als Bergen op Zoom probeerde de Engelsen tegemoet te komen met privileges. De buitenlandse politiek van de Bourgondische landsheren maakte dit niet altijd even gemakkelijk. Het privilege van de vrije jaarmarkten bepaalde dat de vijanden van de hertog geen vrijgeleide zouden krijgen. Toen in 1434 Filips de Goede Engeland de oorlog verklaarde en alle import en export van Engels laken verbood, konden de Engelsen de Brabantse jaarmarkten niet bezoeken tot de vredesonderhandelingen in 1438. Dit resulteerde in een crisis voor de textielindustrieën in Brabant en Vlaanderen. Dit was overigens niet de enige keer dat politieke conflicten, oorlogen of boycots de handel met de Engelsen belemmerden of onmogelijk maakten.

Het stadsbestuur van Bergen op Zoom deed veel moeite om de Engelsen te behagen. De stad kocht voor hen de tol van Brabant af, die te Antwerpen werd geheven, en gaf hun een eigen handelshuis en straat ter beschikking. De straat waar de Engelse kooplieden huizen of kelders ter beschikking kregen heet vandaag de dag nog steeds Engelsestraat.

De meeste Engelse kooplieden waren lid van de Company of Merchant Adventurers, een gilde van kooplieden uit Londen onder leiding van een gouverneur. *Adventurer* was de Engelse benaming van een ondernemer die met het buitenland handel dreef. De Merchant Adventurers concentreerden hun activiteiten in Antwerpen en Bergen op Zoom en probeerden beide steden tegen elkaar uit te spelen om bij ieder de gunstigste privileges te verkrijgen. Rond 1500 namen de Merchant Adventurers minstens 60 procent van de Engelse overzeese handel voor hun rekening en domineerden zowel de invoer als de uitvoer. Ook kooplieden uit Norwich, York, Hull, Newcastle en Berwick upon Tweed vonden hun weg naar Bergen op Zoom. Hier vonden de Engelsen een goede markt voor hun producten, zoals wol, laken, pelzen, lood en tin.

In 1488 besloten Antwerpen en Bergen op Zoom om met elkaar één lijn te trekken in hun onderhandelingen met de Engelsen en kwamen overeen om geen privileges of verdragen meer te sluiten zonder overleg met elkaar. Dit betekende dat beide steden niet langer meer tegen elkaar konden worden uitgespeeld. We moeten daarbij niet vergeten dat Antwerpen als stad veel groter en belangrijker was dan

Bergen op Zoom. In 1480 had Antwerpen 33.000 inwoners en Bergen op Zoom in 1472 ongeveer 5500 inwoners. Dat verschil zou alleen maar groter worden. Niettemin vormden de vier Brabantse jaarmarkten een eenheid en beide steden respecteerden elkaars jaarmarkten. Geen van de jaarmarkten had voorrang boven de andere. Daarom kunnen de Brabantse jaarmarkten in de Scheldedelta goed vergeleken worden met de beroemde jaarmarkten van Champagne en andere cyclussen van jaarmarkten elders in Europa. Beide steden speelden een belangrijke rol in de doorvoerhandel, waarbij de Engelse lakenhandel werd verbonden met de Zuid-Duitse handel in edelmetalen en specerijen.

In zijn *Paas- en Koudemarkten* stelt Slootmans dat het onduidelijk is hoe de heren van Bergen in staat waren om de economische positie van hun stad te beïnvloeden en te behouden. Zeker is dat zij uitvoerig gebruik maakten van hun contacten met het Bourgondisch-Habsburgse hof, waar zij diverse functies bekleedden. Tevens hadden zij de nodige internationale (diplomatieke) contacten. De heren van Bergen waren Engelsgezind en deden veel om de Bergse jaarmarkten te promoten. In 1459 werd heer Jan II zelfs gevraagd om een arbitragecommissie voor te zitten om een conflict tussen de Engelsen en Antwerpen te beslechten.

Afb. 3. Tekening van het havenfront van Bergen op Zoom gezien vanuit het westen met in het midden het Hamplein en de Hampoort (ook wel Waterpoort genoemd). Rechts daarvan de in 1447 gegraven haventak. Anoniem, midden 17^e eeuw. Collectie WBA.

Rond het midden van de vijftiende eeuw werd Bergen op Zoom steeds belangrijker als jaarmarktstad. In 1447 werd er een nieuwe haventak gegraven, zodat meer schepen konden aanleggen. In de jaren zeventig van de vijftiende eeuw vonden er aanzienlijke verbeteringen plaats aan de haven en in 1480 werd de kronkelige havenkreek die de verbinding vormde tussen de Bergse haven en de Schelde, rechtgetrokken tot een havenkanaal. Dat het handelsverkeer met Antwerpen en Bergen op Zoom toenam valt onder meer af te leiden uit de hogere pachtopbrengst van de waag in deze jaren.

Ook de opbrengst van de tol te Iersekeroord in de periode 1470-1475 steeg aanzienlijk, vooral tijdens de Bergse jaarmarkten, een teken dat de internationale handel met beide steden een hoge vlucht nam.

Tijdens de Brabantse jaarmarkten ontvingen de tollenaars van Iersekeroord de helft van hun jaarlijkse inkomsten.

Lesger heeft in zijn dissertatie van 2001 over de handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand een systeem gekenschetst van zogenoemde *gateways*, te vertalen als toegangspoorten tot een netwerk van markten in het achterland. Ook Van Houtte gaf hiertoe al in 1956 een aanzet, maar dan met betrekking tot de vijftiende eeuw. In de Nederlanden vormden diverse marktsteden een netwerk van onderling contact en druk verkeer. Men kocht elders de producten waarin men zelf niet was gespecialiseerd. Kortom, ofschoon de Nederlanden uit aparte regio's bestonden, vormden zij samen één marktgebied met diverse verspreide specialismen. Ook was er sprake van een onderlinge taakverdeling. Bergen op Zoom was bijvoorbeeld niet alleen het handelscentrum in de regio voor meekrap, maar ook voor huiden en pelzen.

Meekrap werd gebruikt als rode verfstof. Rood was een populaire kleur tijdens de late middeleeuwen. De kwaliteit van de meekrap die hier werd verhandeld, stond hoog aangeschreven. De Koude- en Paasmarkt vonden voor de distributie van dit product op het juiste moment plaats. De Antwerpse Bamismarkt viel daarvoor iets te vroeg. Hierdoor werd Bergen op Zoom tevens verkoopcentrum voor andere verfstoffen, zoals wede (blauw), wouw (bleekgeel), lakmoes (roodachtig blauw), saffraan (okergeel) en dergelijke.

Andere belangrijke handelswaar waren tapijten, edelmetalen, juwelen, koren, vlas, zuivelproducten, wijn, aardewerk en specerijen. Natuurlijk was Engels laken het belangrijkste handelsartikel. Er was zowel handel in dagelijkse als in luxegoederen. Deze luxegoederen kwamen voornamelijk uit Italië en trokken gespecialiseerde ambachtslieden naar Bergen op Zoom en Antwerpen, zoals majolicabakkers. Dat hier een markt was voor luxegoederen had te maken met de opkomst van de burgerij in een verstedelijkt Brabant, Vlaanderen en Holland. De bovenlaag kon zich steeds meer luxe veroorloven. In de steden was sprake van een continue vraag en aanbod.

De Bergse jaarmarkten maakten de grootste bloei door tussen 1495 en 1501. Daarna nam deze enigszins af om even later weer snel te stabiliseren. Bergen op Zoom bleef nauw verbonden met Antwerpen; de bloei en neergang liep parallel met de opkomst van Antwerpen als commercieel en financieel centrum van West-Europa vanaf 1493.

Achteruitgang van de Bergse jaarmarkten

Het bezoek aan de Bergse jaarmarkten begon vanaf de jaren dertig van de vijftiende eeuw af te nemen. Een combinatie van factoren veroorzaakte deze verminderde belangstelling.

Concurrentie van de Westerschelde, Oosterschelde minder goed bevaarbaar door stormvloed

Gedurende de vijftiende eeuw was de Honte (de latere Westerschelde) steeds beter bevaarbaar geworden. Deze 'nieuwe' waterweg vanaf de Noordzee naar Antwerpen was een stuk sneller dan de 'oude' route over de Oosterschelde. Hierdoor kwam Bergen op Zoom enigszins uit de koers te liggen. Diverse stormvloed teisterden de Scheldedelta tijdens de zestiende eeuw: in 1530, 1532, 1541, 1552 en in 1570. Hierdoor werd de Oosterschelde ondieper en minder goed bevaarbaar.

Oorlogen en oorlogsdreiging

In 1521 brak er oorlog uit met Frankrijk, zodat gedurende enkele jaren de Zuid-Europese schepen de Brabantse jaarmarkten niet konden bereiken. Ook de verspreiding van de Reformatie in Duitsland gedurende de eerste helft van de zestiende eeuw ondermijnde de transcontinentale handel met Duitsland. Hierdoor bleven de Engelse lakenhandelaren weer weg.

Na 1525 verslechterde de relatie tussen koning Hendrik VIII van Engeland en keizer Karel V. Jan III van Glymes, heer van Bergen op Zoom, ondernam toen persoonlijk stappen om de handelsbelangen van zijn stad te verdedigen aan het Engelse hof. Jan III was een groot promotor van de Bergse jaarmarkten, net als zijn vader Jan II, die hij in 1494 was opgevolgd. Zijn zoon Antoon werd in 1533 bevorderd tot markies en deze spande zich ook in om de Engelsen over te halen om de Bergse jaarmarkten te blijven bezoeken. Bergen op Zoom bleef zeker tot 1530 profiteren van de toename van internationale handel te Antwerpen.

Betaling in Antwerpen van transacties afgesloten te Bergen op Zoom

Op 31 oktober 1541 stelde Karel V de betaaltermijnen vast van goederen gekocht op de Brabantse jaarmarkten. Deze moesten nu worden voldaan te Antwerpen. Dit betekende dat de kooplieden pas op de Bergse Koudemarkt aankwamen nadat deze al bijna geëindigd was, omdat zij in Antwerpen moesten wachten op hun betaling. Dit leidde weer tot verlenging van de Koudemarkt, zelfs langer dan was toegestaan, soms zelfs tot februari. De verordening dat de betaling van de verhandelde goederen in Bergen op Zoom te Antwerpen diende plaats te vinden, was een zware tegenvaller voor de Bergse jaarmarkten. Antwerpen was hét verrekenkantoor geworden van de Europese financiële markt en het kapitaal bleef daar.

Moderne handelstechnieken en een sterke Antwerpse beurs; behoefte aan een permanente handel

De expansie van Antwerpen en de introductie van moderne handelsmethoden maakten een permanente markt noodzakelijk in tegenstelling tot een jaarmarkt met een beperkte looptijd. De pogingen van Antwerpen en Bergen op Zoom om hun jaarmarkten te verlengen waren al tekenen van deze ontwikkeling. Met de ontdekking van nieuwe continenten groeide de maritieme handel als nooit tevoren en werd een permanente markt onontbeerlijk.

Deze permanente handel vond plaats in de beurs van Antwerpen. Bergen op Zoom kreeg ook een beurs, maar deze legde het af tegen de Antwerpse concurrent. In 1531 werd in Antwerpen een nieuwe beurs

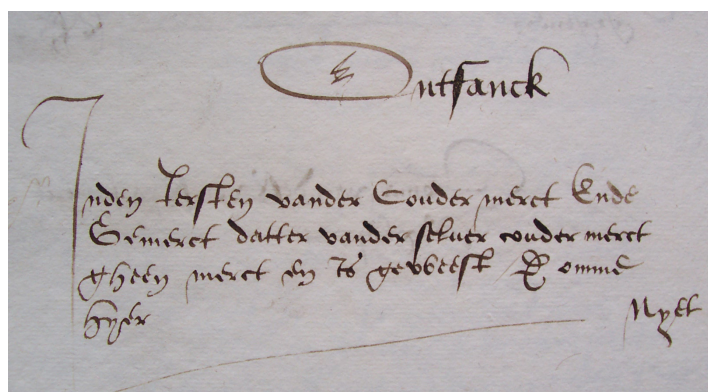
gebouwd voor financiële transacties, als afsplitsing van de oude goederenbeurs. Deze nieuwe beurs werd het voorbeeld voor de beurzen van Londen en Amsterdam. Rond 1550 nam Antwerpen maar liefst 80% van alle export uit de Nederlanden voor zijn rekening.

Geldcrises (geldontwaarding en kapitaalvlucht); concurrentie van Middelburg

Bergen op Zoom ondervond niet alleen last van de overvleugeling door Antwerpen, ook Middelburg bood felle concurrentie en verwierf verschillende stapelrechten (wijn en aluin). Stapelrecht hield in dat goederen die langs een stad werden vervoerd, eerst in die stad moesten worden opgeslagen en daar te koop worden aangeboden. Tevens kregen de Middelburgse schippers het recht van voorlading op goederen met bestemming Antwerpen, zodat veel Bergse schippers vrachten misten en zich genoodzaakt zagen hun schepen te verkopen.

Antwerpen lag gunstiger ten opzichte van het achterland dan Bergen op Zoom en had daardoor betere afzetmogelijkheden

Dit alles veroorzaakte de definitieve achteruitgang van de Bergse jaarmarkten, die hiermee hun grootste aantrekkingskracht hadden verloren. In 1541 werd Bergen op Zoom nog aangedaan door 33 Engelse schepen en was de jaarmarkt een succes. Volgens het kopijboek met correspondentie van de firma Van der Molen uit Antwerpen vond de Bergse Koudemarkt niet plaats gedurende de winter van 1542-1543, vanwege de oorlog tussen keizer Karel V en de koning van Frankrijk, Frans I. Een brief van 20 januari 1543 zegt namelijk: “van de Koudemarkt, die gewoonlijk te Bergen rond deze tijd wordt gehouden, spreekt niemand”. Iets dergelijks vinden we in de kraamrekening van de Koudemarkt van 1542 waarin te lezen staat dat de Koudemarkt dat jaar niet doorging. Het Onze-Lieve-Vrouwegilde had in 1474 het voorrecht gekregen om de kraamgelden te innen en deze inkomsten werden verantwoord in de kraamrekeningen. De inkomsten tijdens de Koudemarkt van 1542 waren nihil.

Afb. 4. Geen inkomsten aan kraamgelden van de Koudemarkt 1542: “Ontfanck. Inden iersten vander Coudemerct, ende ghermerct datter vander selver Coudemerct gheen merct en is geweest, daeromme hyer ----- Nyet.” WBA, SA inv.nr. 3610: kraamrekening 1542/43, fol. 1 (Foto auteur).

De kraamrekeningen lopen van 1481 tot en met 1576. Als we de periode 1542-1576 bekijken dan valt op dat in de jaren dat er aangetekend staat dat er geen markt is geweest, de Paas- of Koudemarkt toch is afgekondigd en vaak ook nog verlengd. Hieruit blijkt dat de afkondiging gewoonte was en men wellicht dacht door een verlenging alsnog enige kooplieden de kans te bieden naar Bergen op Zoom te komen. Dankzij informatie uit de schepenbankregisters weten we dat dit daadwerkelijk gebeurde en er toch nog werd gehandeld in de stad. Aangezien niet alle kooplieden een kraam huurden kelderden de inkomsten voor het Onze-Lieve-Vrouwegilde. Veel kooplieden hadden namelijk een pand of voorhuis gehuurd of gekocht en handelden van daaruit. De Engelsen en de Hanzekooplieden hadden hun eigen handelshuis. Zo weten we uit archiefbronnen dat de Engelsen tijdens de Koudemarkt van 1543 grote hoeveelheden goederen hadden meegenomen en binnen een week al waren uitverkocht. Als men wist dat de Engelsen kwamen, dan had dat aantrekkingskracht voor andere groepen kooplieden.

Antwerpen had in deze periode ook te maken met een verminderde belangstelling voor zijn jaarmarkten, maar kon dankzij de handel op de beurs het hoofd boven water houden. Een laatste hoogtepunt voor de Bergse jaarmarkt was de Paasmarkt in 1560, toen er maar liefst 20.000 stuks Engels laken werden verkocht. In 1562 vond er voor het laatst verscheping van Engels laken naar Bergen op Zoom plaats. Er brak vervolgens oorlog uit tussen Engeland en Frankrijk en de Engelse schepen bleven weg in verband met het gevaar voor kaapvaart.

De financiële positie van de stad en haar poorters verslechterde. Veel poorters konden de hypotheek op hun huizen niet meer aflossen. De gegevens uit de schepenbankregisters na 1555 zijn schaarser. De stadsrekeningen vermelden wel enkele malen het onthaal van kooplieden, maar aankopen worden nauwelijks nog vermeld.

Guicciardini beschreef Bergen op Zoom rond 1560 als volgt:

Nu ter tijt wort de koopmanschap hier luttel bedreven: want de gebuerschap ende grote macht van Antwerpen treckt de omliggende landen tot haer: soo datter noch jaermarkt noch eenighe andere marckt buyten gemeynen ganck in het landt soo groot en is zy wordt van de gewoonlijke Antwerpsche marckt overwonnen ende te boven ghegaen in alle dinghen: soo dat het volck liever ter ghewoonlijcker marckt t'Antwerpen dan elders ter onghewoonlijcker komt.

De cyclus van de Bergse jaarmarkten was doorlopen: begonnen als regionale markten, een bloeiperiode met internationale allure tijdens de late middeleeuwen en nu weer terug naar een regionale functie vanaf het midden van de zestiende eeuw.

Van jaarmarkt tot kermis

Tijdens de jaarmarkten was er vanaf het begin altijd al ruimte geweest voor amusement, zoals optredens van goochelaars en poppenkasten. In andere talen is er eigenlijk geen onderscheid tussen de term voor jaarmarkt en kermis, neem het Engelse *fair*, het Franse *foire* en het Vlaamse *foor*. Oorspronkelijk had dat de betekenis van jaarmarkt of handelsmarkt, maar tegenwoordig wordt er de kermis mee bedoeld. In Antwerpen noemt men de Pinksterkermis nog steeds Sinxenfoor, waarmee een direct verband wordt gelegd met de voormalige Pinkstermarkt. Zo ook in Bergen op Zoom. De tijdstippen waarop de huidige voor- en najaarskermissen worden gehouden komen globaal overeen met de vroegere Paas- en Koudemarkt. Overigens wil dit niet zeggen dat er alleen tijdens jaarmarkten ruimte was voor kermisamusement. Ook buiten de jaarmarktperioden vinden we in de archieven vermeldingen van optredens van bijvoorbeeld koorddansers, komedianten en kwakzalvers.

De hervormde kerkenraad protesteerde regelmatig tegen kwakzalvers en het gokgebeuren. Soms vaardigde het stadsbestuur een verbod uit op gokken en behendigheids spelen, zoals koekhakken. Gokken was overigens in de meeste garnizoenssteden een probleem. Over het algemeen was het stadsbestuur niet tegen de kermis en na 1726 komt er geen protest meer tegen het kermisvermaak.

Afb. 5. Koekhakken was een behendigheids spel op de kermis.

Langzamerhand kregen de jaarmarkten steeds meer een amusementskarakter en werd de kermis belangrijker dan de handel, vooral vanaf de negentiende eeuw. Niet al het amusement werd echter toegestaan. Vanaf 1803 gold er een verbod op kansspelen, horoscopetrekkers, bedelaars en dergelijke. Tussen 1810 en 1813 maakte Nederland deel uit van het Franse keizerrijk. Nu was de keizer de hoogste instantie. Het grondgebied van het keizerrijk was verdeeld in departementen, arrondissementen en gemeenten. Bergen op Zoom was als gemeente onderdeel van het departement 'des Deux Nethes' en het arrondissement Breda. In 1811 werd er door de overheid een onderzoek gedaan naar de markten in het departement. De burgemeester van Bergen op Zoom rapporteerde dat de gemeente twee jaarmarkten of kermissen had. De eerste vond plaats vanaf de derde zondag na Pasen en duurde acht dagen en de tweede in het najaar vanaf de derde maandag van november en duurde vijftien dagen. Er werd tijdens deze markten onder andere gehandeld in wollen stoffen, linnen, katoen, ijzerwaren, porselein en kristal. De burgemeester vermeldde ook dat de markten kooplieden trokken uit de wijde omgeving, ook kooplieden uit Holland en Zeeland. Maar daarnaast verzuchtte hij dat het "momenteel", we schrijven 1811, niet zo goed ging met de markten. De tijdstippen van de jaarmarkten van het departement werden in 1813 door middel van een decreet (bevel van de overheid) door keizer Napoleon vastgesteld.

Na de Franse tijd trok de handel weer aan, tot het uitbreken van de Belgische Opstand in 1830. Bergen op Zoom lag als garnizoensstad weer in het grensgebied en was in staat van beleg. Jaarmarkten en kermissen werden nu aan strenge regels onderworpen. Op 28 november 1834 besloot de gouverneur van de provincie Noord-Brabant dat het stadsbestuur voor het houden van kermissen eerst toestemming moest vragen aan de opperbevelhebber van het garnizoen. De opperbevelhebber had immers de politiebevoegdheden en was ook verantwoordelijk voor het toezicht op de reizigers. Dit had consequenties voor de jaarmarkten vanwege mogelijk bezoek door kooplieden en kermisgasten uit het vijandelijke België. Gedurende enkele jaren werd er daarom geen jaarmarkt of kermis gehouden. Pas in 1838 was er weer een voorjaarsmarkt. Net als voorheen was er sprake van een verbod op kansspelen, horoscopetrekkers, bedelaars en dergelijke. Verder golden dezelfde bepalingen voor de voor- en najaarsmarkt volgens oude gewoonte. Er werd een marktmeester aangesteld om de standplaatsen te verdelen. Deze was tevens commissaris van politie. Het staangeld werd geheven per strekkende el, te weten een gulden per el. Open kraampjes of stalletjes hoefden maar de helft te betalen. Vanaf 1839 werden de publicaties van de jaarmarktkermissen niet alleen in de stad opgehangen, maar ook drie keer achtereenvolgens gepubliceerd in de *Bredasche Courant*. Belangstellenden konden vervolgens bij de marktmeester een standplaats aanvragen voor hun kraam.

In de jaren veertig van de negentiende eeuw ging het niet zo goed met de jaarmarktkermis. Het stadsbestuur besloot om het staangeld te verminderen naar 60 cent en dat van de open kraampjes en stalletjes naar de helft daarvan. De najaarsmarkt trok in deze periode meer bezoekers dan de voorjaarsmarkt. Vanaf 1848 ondernam het Bergse stadsbestuur zelfs pogingen om de voorjaarsmarkt af te schaffen. Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant gaven hiervoor geen toestemming uit vrees voor protesten van de Bergenaren. Het jaar 1848 was namelijk erg onrustig. In het buitenland kwam het zelfs tot revolutie. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken had echter geen bezwaar tegen het opheffen van de voorjaarsmarkt en gaf aan dat de besluitvorming hierover bij het stadsbestuur lag. Uiteindelijk besloot het stadsbestuur het besluit tot opheffing terug te draaien na protest van de winkeliers. De voorjaarsmarkt en -kermis stelden weliswaar niet zoveel meer voor, maar trokken kennelijk nog voldoende bezoekers om de plaatselijke winkeliers van extra klanten te voorzien.

Uitbraken van gevaarlijke ziekten zoals cholera en pokken waren een aantal keren reden om de jaarmarktkermis niet te laten doorgaan. Dit gebeurde in de jaren 1849 en 1853 met de najaarskermis en in 1871 met de voorjaarskermis.

De jaarverslagen van de Kamer van Koophandel geven nog wat spaarzame gegevens over de jaarmarkten. In het jaarverslag van 1861 staat te lezen: "De jaarmarkten zijn van geen de minste betekenis; daaruit voortvloeiende dat de magazijnen en winkels ten (*sic*) allen tijde van alle courante artikelen ruimschoots zijn voorzien". In het jaarverslag van 1892 werd de wens uitgesproken voor een regelmatige weekmarkt te Bergen op Zoom, waardoor het vreemdelingenverkeer zou toenemen. Deze zou er pas op 10 augustus 1916 komen en wel op de donderdag op de Grote Markt. In het verslag van 1893 werd de wens uitgesproken voor een vee- en groentemarkt. Veel Bergse hoveniers leverden hun producten op dat moment nog te Antwerpen via *negotianten* oftewel handelaren. Een paar jaar later werd er een veemarkt opgericht, die maar matig werd bezocht. In 1900 werd de veemarkt verplaatst naar de

Vismarkt hopen op betere tijden. Helaas was ook dit geen succes en in het jaarverslag van 1900 werd vermeld dat de veemarkt was opgeheven. Naast de donderdagmarkt werd er nog een Korenbeurs gehouden in het gelijknamige café. Aan de hand van monsters werd de prijs vastgesteld voor de korenmarkt.

In het register van verleende vergunningen voor het opslaan en plaatsen van tenten en kramen ten behoeve van de voor- en najaarskermis staat vermeld dat er op de najaarskermis van 1892 maar liefst 78 kramen, tenten en attracties stonden opgesteld. Het marktaandeel was inmiddels wel een stuk kleiner dan het kermisgedeelte. Dit succes zou daarna niet meer herhaald worden. Op de najaarsmarkt van 1898 stonden nog slechts vijf kramen en attracties. In de jaarverslagen van de Kamer van Koophandel van de jaren negentig van de negentiende eeuw staat niets meer te lezen over de jaarmarkten, ook niet over de beslissing van het stadsbestuur in 1900 om de jaarmarkten definitief af te schaffen. In de jaren ervoor was er al discussie ontstaan over de tijdstippen van de voor- en najaarskermissen. Vooral de najaarskermis in november leverde een probleem op, omdat het in die tijd meestal te koud was. Voor een succesvolle kermis had je toch goed weer nodig. In 1846 werd er al besloten om de najaarskermis tijdens de laatste twee weken van oktober te houden, maar ook dat werd nog als te laat ervaren.

Op 14 november 1900 besloten Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant het Bergse raadsbesluit tot opheffing van de jaarmarkten goed te keuren. Door de discussie die dit besluit teweeg bracht, werd pas in 1910 besloten de najaarsmarkt definitief af te schaffen en de najaarskermis te vervroegen naar de eerste helft van oktober, zodat deze niet meer gelijk viel met de kermis te Breda. Waarschijnlijk was de voorjaarsmarkt al eerder voorjaarskermis geworden.

De jaarmarkten waren nu weliswaar officieel afgeschaft maar leven nog steeds voort als de Bergse voor- en najaarskermis. Doordat de najaarskermis de laatste kermis van het seizoen is en de voorjaarskermis de eerste, bleven veel kermisexploitanten met hun gezin overwinteren in Bergen op Zoom. Vandaar dat Bergen op Zoom te boek staat als kermisstad. De kermisexploitanten werkten tijdens de winter aan hun attracties, of verdienden iets bij met een oliebollenkraam of in een van de Bergse fabrieken. De kinderen gingen tijdens de winter hier naar school. Dat gebeurt nog steeds. Tijdens het kermisseizoen krijgen zij basisonderwijs in een leswagen van de Stichting Rijdende School.

Literatuur:

Bergen op Zoom kermisstad, themanummer *De Waterschans* 1991-4.

J. van Houtte, 'Het Nederlandse marktgebied in de vijftiende eeuw: eenheid en differentiëring', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 70 (1956).

J. Jacobs (red.), *Kennis, kunstjes en kunnen. Kermis: de wondere wereld van glans en glitter*. Amsterdam 2002.

Yolande Kortlever, "Van houte ende ijsere inde havene ghebesicht ende des daer ane cleeft". In: *"Krabbevat, 'Avestad, da's m'n gròòte dròòm!" Het ontstaan, de geschiedenis en de toekomst van de Bergse haven*. Bergen op Zoom 2005.

Yolande Kortlever, 'Marktplaatsen en handelshuizen te Bergen op Zoom tijdens de jaarmarkten' In: *De Waterschans* (nr. 2), 2005.

Yolande Kortlever, 'Gemerct datter vander coudemerct gheen merct en is geweest', in: *De Waterschans* (nr. 3), 2005, p. 99-105.

Yolande Kortlever, 'De jaarmarkten van Bergen op Zoom'. In: *Brabants Heem* 2006-3.

Yolande Kortlever, 'De jaarmarkten van Bergen op Zoom'. In: Maartje van Gelder en Esther Mijers (red.), *Internationale handelsnetwerken en culturele contacten in de vroegmoderne Nederlanden*. Maastricht 2009. Publicatie van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis nr. 8.

Yolande Kortlever, *Bergen op Zoom. Een stadsgeschiedenis in vogelvlucht*. Bergen op Zoom 2013.

Clé Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-ca. 1630*. Hilversum 2001.

P. Meijer en C. Vanwesenbeeck, 'De jaarmarkt-kermissen van Bergen op Zoom', in: J. Jacobs (red.), *Kennis, kunstjes en kunnen. Kermis: de wondere wereld van glans en glitter*. Amsterdam 2002, p. 123-145. Dimp Nelemans, *Alles Draait. Geschiedenis van een kermisdynastie*. Raamsdonksveer 1996.

C.J.F. Slotmans, *Paas- en Koudemarkten te Bergen op Zoom 1365-1565*, Tilburg 1985 3 dln.

C.J.F. Slotmans, 'Meekraphandel op de jaarmarkten van Bergen op Zoom', in: *Jaarboek De Ghulden Roos* XVIII (1958).